

SIYASİ PARTİLERİN DEMOKRASİLERDEKİ ROLÜ

Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ*

Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK – ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı.

E-posta: safak.evran@deu.edu.tr **ORCID:** [0000-0003-1461-3812](https://orcid.org/0000-0003-1461-3812)

Makale geliş tarihi: 20 Ağustos 2025 **Makale kabul tarihi:** 8 Ekim 2025

SİYASİ PARTİLERİN DEMOKRASİLERDEKİ ROLÜ

ÖZ

“Siyasi partiler, demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur”, tanımlaması günümüzde aşınmaya devam etmektedir. Çünkü demokrasiler güç kaybederken bunun sebebinin siyasi partilerdeki yozlaşma olup olmadığı tartışılmaktadır. Siyasi partilerdeki yozlaşmanın tüm nedenlerini belirlemek güç olsa da temel olumsuz noktaların tespiti, daha iyi bir demokratik yapının inşasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle literatürde bir yandan siyasi partilerin güçlendirilmesi yoluyla daha güçlü demokrasilerin inşası ele alınırken diğer yandan “partisiz demokrasi” savları tartışılmaktadır. Hem demokrasinin yapıtaşı olan hem de demokrasiye yönelik en önemli tehdit unsuru olabilme potansiyeline sahip siyasi partilerin demokrasi içindeki anlamı değişmeye devam etmektedir. Siyasi partilere ilişkin bir alternatifin henüz olmaması, siyasi partilerin demokratik reformlarla güçlendirilmesi yaklaşımını ön plana çıkarmaktadır.

HAKEMLİ

Anahtar kelimeler: Anayasa, demokrasi, siyasi partiler, siyasi partiler hukuku, yozlaşma

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN DEMOCRACIES

ABSTRACT

The definition that “political parties are an indispensable element of democracy” continues to erode today. As democracies are losing strength, it is debated whether the cause lies in the corruption within political parties. Although it is difficult to determine all the reasons for corruption in political parties, identifying the main negative characteristics facilitates the construction of a better democratic system. For this reason in the literature, while the possibility of building stronger democracies through strengthening of political parties is discussed, the arguments for a “partyless democracy” are also debated. Political parties which can both be the building blocks of democracy and one of its most significant threats, continue to evolve in their meaning within the democratic system. The absence of an alternative to political parties highlights the approach of strengthening them through democratic reforms.

Keywords: Constitution, democracy, political parties, political parties law, corruption

GİRİŞ

Max Weber, “siyasetten ne anlıyoruz?” diye sorduktan sonra “kavram olağanüstü geniştir, her türde bağımsız önderlik edici etkinliği kuşatır^[1]” diyerek devam eder. Siyasi partiler de siyasette yani “önderlik edici etkinlikte”, temsili demokrasiyi işleyen, dönüştüren ve temellendiren işlevleriyle ön plana çıkmaktadır. Ancak bir ülkede demokratik siyaset yapımı tehlikeye girdiğinde, siyasi partilerin rolü de sahip oldukları bu öncü işlevleri nedeniyle sorgulanmalıdır. Bir yandan siyasi partilerin zayıflığı demokratik düzeni savunamamalarına neden olurken diğer yandan siyasi partiler bu düzenin bozulmasında aktif bir rol oynayabilmektedir. Her iki durumda da siyasi partiler daima demokrasinin temel aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır^[2].

Duverger, ilk baskısı 1951 yılında yapılan “Siyasal Partiler-Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri” isimli kitabında, siyasi partilerin belki 50 yıl içinde gerçek işleyişinin tasvir edilebilmesinin mümkün olacağından bahsetmektedir^[3]. “Parti hayatı, kasten bir gizlilik perdesiyle örtülüdür. En basit konularda bile partiler hakkında kesin bilgi edinebilmek kolay değildir. (...) Parti örgütünün girdisi çıktısı ve orada dönen ince entrikalar hakkında yeter bilgi sahibi olanlar, ancak partinin yaşlı militanlarıdır^[4]” derken bir şeffaflık krizi eleştirisi sunmuştur. Şimdilerde ise siyasi partilerin gerçek işleyişini tasvir edebilmek güçleşirken siyasi partilere ilişkin şeffaflık krizi ve yozlaşma

HAKEMLİ

- [1] “Bankaların döviz politikalarından söz edilir, Reichsbank’ın iskonto politikasından bir sendikanın grev politikasından söz edilir. Bir köy ya da kent topluluğunun eğitim politikasından, gönüllüler derneği başkanının yönetim politikasından, son olarak kocasına yol göstermeye çalışan sağduyulu bir eşin politikasından bile söz edilir. Bu akşamki incelememiz elbette böyle geniş bir kavrama dayanmaz.” Max Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, çeviren: Levent Özşar (İstanbul: Biblos, 2017), 5.
- [2] Wilhelm Hofmeister, *Political Parties Shape Democracy: Their Role, Performance, and Organisation from a Global Perspective* (Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung Ltd., 2022), 13.
- [3] Maurice Duverger, *Siyasal Partiler: Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri*, çeviren: Ergun Özbudun (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 278, Sevinç Matbaası, 1970), Önsöz, IV. Duverger, ABD’de partilerin belli biçimlerini anlatmak için “makine” ifadesinin kullanıldığını; “komünistler” tarafından ise parti hiyerarşik yapısı için “aygıt” ifadesinin tercih edildiğini belirtmektedir. Duverger, *Siyasal Partiler*, Önsöz VI.
- [4] Ibid., Önsöz VII.

eleştirileri giderek yükselmektedir. Demokrasideki bozulmanın genellikle parti sistemi krizinden kaynaklandığı hatta bu krizin demokrasinin çöküşünü hızlandırdığına ilişkin çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu krizler, büyük partilerin zayıflaması ya da güçlenmesi, partilerin uçlara savrulması, kamuoyunun mevcut sistemden duyduğu güvensizlik ve sistemi onarma iddiasındaki partilerin güç kazanması şeklinde sıralanmaktadır^[5]. Özellikle “sorunlardan arındırılmış yeni bir dönem başlangıcı”nın kendi partisiyle gerçekleşeceğini ileri süren siyasi partiler, “sistemi onarma” iddiasıyla sistemde var olan ve görece işleyen kurumlara ve ilkelere zarar verebilmektedir. Ayrıca partiler ve onların şekillendirdiği demokratik kurumlar, modern devletin pekişmesinin bir ifadesi olarak görülmektedir. Bu nedenle siyasi partilerin karşılaştığı zorlukların temel sebebinin demokrasinin aşınmasından ziyade ulus-devletin dönüşümü nedeniyle yaşandığı ileri sürülmektedir. Çünkü ekonomik, idari ve kültürel açıdan giderek daha geçirgen hâle geldiği ileri sürülen ulus-devlette, partilerin yalnızca siyasi entegrasyon kapasitesinin değil, aynı zamanda kurumsal entegrasyon kapasitesinin de zayıfladığı belirtilmektedir^[6].

I. ANAYASALARIN SİYASİ PARTİLERE BAKIŞI

Anayasacılık hareketlerinin ortaya çıkışında siyasi partilere mesafeli yaklaşıldığı görülmektedir çünkü liberal anayasacılık geleneğinde örgüt içinde eriyen bir bireyden yana olunmamıştır. Örneğin Amerikan ve Fransız Devrimlerinde de siyasi partiler, hizipçilik nedeni olarak görülmüştür. Madison, *Federalist Yazılar*'da (10 numaralı metinde), hizipçiliğin nedenlerine dikkat çekmektedir. Madison'a göre hizipçiliğin gizli nedenleri insan doğasına aittir ve farklı koşullara göre bu nedenler farklı düzeylerde aktif hâle gelir. Birçok konuya dair duyulan bağlılık, üstünlük ve iktidar için hırslı şekilde rekabet eden farklı liderlere duyulan destek, insanlığı partilere bölmüş, karşılıklı düşmanlıklarla doldurmuş ve onları ortak iyilik için iş birliği yapmaktan çok birbirlerine zarar vermeye meyilli kılmıştır. Düşmanlığa yönelme eğilimi o kadar güçlüdür ki gerçek bir neden bulunmadığında

[5] Tom Gerald Daly and Brian Christopher Jones, “Parties versus Democracy: Addressing Today’s Political Party Threats to Democratic Rule,” *International Journal of Constitutional Law* 18, no. 2 (2020), 515.

[6] Stefano Bartolini and Peter Mair, “Challenges to Contemporary Political Parties,” in *Challenges to Contemporary Political Parties*, ed. Larry Diamond and Richard Gunther (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001), 341.

veya en önemsiz ayrımlarda bile düşmanca duyguları alevlendirmek ve şiddetli çatışmalara yol açmak mümkündür. Ama hiziplerin en yaygın ve en kalıcı kaynağı, mülkiyetin farklı ve eşitsiz dağılımdır. Çelişen çıkarların düzenlenmesi modern yasamanın temel görevidir ve bu nedenle hükümetin olağan işleyişine partizanlık ve hizip ruhu da sızır^[7].

Kurucu babaların ve ilk yazılı modern anayasaların siyasi partilere bakışı mesafeli olduğundan partilerin anayasalarda düzenlenmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Sonrasında anayasa hukukçuları partileri anayasal aktörler olarak ele almaya başlamış; özellikle Almanya'da, ABD'de hukukçular ve mahkemeler bu konuda öncü olmuştur^[8].

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun genel gerekçesinde de siyasi partilerin kamu hukuku içindeki yeri vurgulanırken anayasaların siyasi partilere ilişkin düzenlemelere neden mesafeli yaklaştığı açıklanmaktadır: “İkinci Dünya Savaşına kadar siyasi parti kamu müessesesi olarak fazla ilgi çekmiyordu. Kamu hukukçular eserlerinde onlara özel bölümler ayırmıyorlardı. Anayasalarda siyasi partilere ilişkin maddeler görülüyordu. Derneklere ilişkin kanunların siyasi partilerin hukuki sorunlarını çözmeye yettiği düşünülüyordu. Bundan dolayı kamu hukuku derslerinde inceleme konusu olmuyorlardı^[9].” Hatta gerekçede, liberal devlet anlayışının kutsal olan fert iradesinin hiçbir aracıya gerek olmaksızın temsil edilmesi anlayışını desteklemesi nedeniyle siyasi partilerin kamu hukuku dışında yer aldığı

HAKEMLİ

[7] James Madison, “The Same Subject Continued: The Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection,” *The Federalist*, no. 10, from the *New York Packet*, November 23, 1787, Library of Congress, accessed April 10, 2025, <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10>.

[8] Osman Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 23. Gelişimi hakkında bkz. Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, 2. baskı (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977), 1-13; Erdoğan Teziç, *Siyasal Partiler Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler*. (İstanbul: Gerçek, 1976), 12-19; Tarık Zafer Tunaya. *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. 5. Baskı. (İstanbul: Araştırma, Eğitim ve Ekin Yayınları, 1982), 255-258; Sezen Kama Işık ve Alper Işık, “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler,” *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79, no. 2 (2021): 673–698. Daly and Jones, “Parties versus Democracy”, 513.

[9] Korkut Kanadoğlu, *Siyasal Partiler Kanunu Şerhi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010), 1.

belirtilmektedir^[10]. Şu vurguyla da genel gerekçe sona ermektedir: “Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir. Sadece partinin lider veya liderlerine demokratik gerçekler hatırlatılmakta, sulta kurmak çabasının demokrasiyle bağdaşmayan bir tutum olduğu eskisinden daha kuvvetli ve etkili bir statü içinde müeyyidelerle donatılmış olarak anlatılmaktadır. Demek oluyor ki hedefe ulaşılması bütün hukuk kurallarının uygulanmasında olduğu gibi en sonunda idare edenlerin tutumuna dayanmaktadır. İdare edenlerin, insana ve insan düşüncesine olan saygıları ölçüsünde başarıya ulaşılacak aksi halde yeni çözüm yolları araştırılacaktır^[11].”

II. “PARTİSİZ DEMOKRASİ” TARTIŞMALARI

Fransızca “partir” fiilinden gelen “parti” kelimesi, kökeni itibarıyla “ayır-mak” anlamına gelmektedir^[12]. Kelime anlamıyla hareket edecek olursak fikirleri, amaçları, beklentileri “ayıran” siyasi partiler, aslında “ayırdıkça” kendi seçmenlerini ve üyelerini de netleştirmektedir. Bu ayırma ve netleştirme arasında siyasi partiler bir yandan demokrasiyi kurumsallaştırırken diğer yandan kamplaşmaya ve kutuplaşmaya neden olabilmektedir. Aslında çoğulcu demokrasilerin anlamının bu olduğu çünkü farklı grupların güç ve pazar payı için rekabet ettikleri bir poliarsi olduğu; “böl ve yönet” tercihinin demokrasinin bir vazgeçilmezi olduğu belirtilmektedir^[13]. Çoğulculuğun doğasında ayrımlar elbette önem arz eder ancak ayrımları sabitleyip bunların siyasi partiler eliyle bir tehdide veya prestije dönüştürülmesi aşamasında demokrasi büyük zarar görmektedir. Günümüzde marjinal partiler büyümekte, yeni partiler ortaya çıkmakta, uzun süredir merkezde olan partiler destek kaybetmekte, büyük partilerin uç eğilimleri öne çıkmaktadır. Bu durum, siyasi partileri sistemsel aktörler olarak analiz etmeyi ve dönüşen sistemleri kavramayı zorlaştırmaktadır^[14].

[10] Kanadoğlu, *Siyasi Partiler Kanunu Şerhi*, 2.

[11] Ibid., 3.

[12] Özbudun, *Siyasal Partiler*, 2.

[13] Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa*, 20.

[14] Daly and Jones, “Parties versus Democracy.”, 515-516.

Siyasi partilerin iktidarı ele geçirme amacına sahip olup olmadığı da literatürde tartışmalıdır^[15]. İba, siyasi partilerin demokrasinin gelişimi ve kurumsallaşmasında önemli rollere sahip olduğunu belirtip Georges Vedel'in "demokrasi siyasi partiler olmaksızın yaşayamaz, fakat siyasi partiler yüzünden ölebilir de^[16]" sözünü alıntılararak, küreselleşme ve teknolojik gelişim ile siyasal inancın kaybolmasına ve parti bağlılığının zayıflamasına dikkat çekmektedir. Hatta siyasi partilerin fonksiyonlarının tamamlanacağı ve gereksiz hale geleceğine yönelik "partisiz demokrasi" tezlerinin ortaya atıldığını ancak bu görüşlerin bilimsel esaslara dayanmayan abartılı iddialar niteliği taşıdığını ileri sürmektedir^[17]. Ancak diğer yandan da siyasi partilerin işlevlerini yitirdiği ve partilerle birlikte demokrasinin de zayıfladığı belirtilmektedir; hatta parti demokrasisi çağının sona erdiği tartışmaları sürmektedir. Çünkü vatandaşların ve siyasetçilerin sadece seçim temelli siyaset oluşturma biçimine odaklanması, vatandaşlarla liderler arasındaki uçurumun giderek artması, siyasi partilerin içinde oligarşik özelliklerin ortaya çıkışı, siyasi partilerin demokrasideki yerini tartışmaya açmaktadır^[18].

Birçok ülkede bir yandan siyasi parti enflasyonu yaşanırken diğer yandan demokrasideki kayıplar gün yüzüne çıkmaktadır. Temsili demokrasinin araçları, kurumları ve yöntemleri vardır. Ancak günümüzde temsili demokrasi, neredeyse tek unsuruymuş gibi siyasi partilere indirgenmektedir. Örneğin Siyasi Partiler Kanunu m. 3'e göre, "siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır." Ancak belirtmek gerekir ki "milli irade"nin oluşumuna katkı sağlamak, sadece siyasi partiler tarafından yerine getirilmemektedir. Dernekler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve

[15] Tartışma için bkz.Şeref İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, 2nd ed. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 21-25.

[16] Şeref İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, 26.

[17] Ibid., 44-48.

[18] David M. Farrell, "Democratic Innovation without Political Parties Should Be Unthinkable," *Party Politics*, Online First, 2025.

medya da bu oluşumda etkilidir. Ayrıca iktidarı elde etme sadece iktidarı değil muhalefeti de kapsamaktadır^[19]. Gerekçede, siyasi partilerin varlık sebepleri açıklanmaktadır ancak günümüzde siyasi partiler bu gerekçede belirtilenlerin dışında çeşitli anlamlar kazanırken işlevsel olarak da kayıplar yaşamaktadır. Hatta siyasi partiler, depolitizasyonun haklılaştırıldığı bir simgeye bile dönüşebilmektedir çünkü siyasi partiler yerine getirilmeyen veya yerine getirilmek istenmeyen tüm işlevlerin taşıyıcısı olabilmektedir.

Hofstadter, 1969 tarihli makalesinde 18. yüzyılda ortaya çıkan üç temel parti karşıtlığı argümanını tartışmaktadır: Partilerin, aslında var olmayan çatışmaları yarattığı ve toplumun uzlaşısıyla yönetilmesini engellediği; parti ve hiziplerin, toplumun dar bir kesiminin diğerlerine zorbalık yapmasına olanak sağlayabileceği; parti siyasetinin vatandaşlık erdemine aykırı olduğu ve kamu yararının peşinden gitmeyi zorlaştırdığıdır^[20]. Vatandaşların siyaset oluşumunun dışına itildiği; siyasete kayıtsızlaştığı veya siyasi parti/lider sempatanlığının üst seviyelere ulaşması durumunda “post-demokrasi” karşımıza çıkarmaktadır. Bu nedenle seçim kazanmanın demokratik normlardan üstün tutulduğunu gösteren araştırmalar, demokratik gerilemeyi analiz eden eserler, siyasi partilerin ve demokrasinin çöküşüne dair çalışmalar neredeyse “büyüyen endüstri” halini almaktadır^[21]. Hatta bu literatürün önemli bir kısmında partiler, “yozlaşmış ve yozlaştırıcı; iktidar hırsıyla hareket eden hizipler (...) mantıksız, temsil yetisinden yoksun ve demokratik olmayan yapılar” olarak ele alınmaktadır^[22]. Özellikle denetlenemeyen para döngüsü yani mali yozlaşma, siyasi partilerin varlık sebebini tartışmaya açmaktadır. Hatta partilerin “seçim kampanyası çıkarlarına uygun özel hedefler göstermek suretiyle azami sayıda seçmeni kendisine çekebilecek bir platform meydana getirmekten başka bir şey olmadığı^[23]”; bu nedenle siyasetteki

[19] Kanadoğlu, *Siyasi Partiler Kanunu Şerhi*, 15.

[20] Richard Hofstadter, *The Idea of a Party System: The Rise of Legitimate Opposition in the United States, 1780–1840* (Berkeley: University of California Press, 1969), 12.

[21] Tartışma ve analiz için bkz. Farrell, “Democratic Innovation without Political Parties”, 2-3.

[22] Ibid.

[23] Duverger, *Siyasal Partiler*, 397.

yozlaşma ortadan kalkarsa partilere olan ihtiyacın da ortadan kalkacağı ileri sürülmektedir^[24].

Demokrasinin aşınmasının sebebi, bir yandan siyasi partilerin bizatihi varlığına, diğer yandan ise onların zayıf ve eksik özelliklerine bağlanmaktadır. Örneğin yapılan bir araştırmada ABD vatandaşlarının bir kısmının siyasi partilerin yasaklanmasını istediği ancak daha büyük bir yüzdenin ise yeni bir siyasi parti görmek istediğini ortaya koymaktadır. Yine diğer yanıtlara bakıldığında, ABD vatandaşları bir yandan partilerin çok sayıda seçenek sunmasını isterken diğer yandan partilerin hizipçi olmamalarını da istemektedir. Hatta sadece %11'i, diğer birçok kuruma kıyasla siyasi partilere yüksek düzeyde güven duyduğunu belirtmektedir^[25]. Aslında bu tablo bile birçok yerde yaşanan demokrasi açmazının sonuçlarını özetler niteliktedir.

III. DEMOKRATİK YENİLİKLER YOLUYLA SİYASİ PARTİLERİ GÜÇLENDİRMEK

Sorunların temel sebebinin, siyasi partilerin varlığı değil zayıflığı olduğu, siyasi partilerin güçlenmesiyle demokrasinin de güçleneceği tezleri literatürde işlenmektedir. Son yıllarda özellikle kampanya finansmanındaki düzenlemeler, adayları belirleme yöntemleri ve sosyal medyanın etkisi; partilerin temsil gücünü, hesap verebilirliğini ve şeffaflığını aşındırmaya devam etmektedir. Partiler bu şekilde zayıfladığında, demokrasinin “niteliği” zarar görmektedir. Seçmenler, siyasetten uzaklaştıkça/siyasete ilgi duymadıkça aday profilleri de zayıflamaktadır. Tüm eleştirilere rağmen siyasi partileri dışlama çabalarının ya başarısızlıkla sonuçlandığı ya da “öncekinden daha kötü olan, parti zayıflığına dayalı alternatif yapıların” ortaya çıkmasına neden olduğu ileri sürülmektedir^[26]. Bu yaklaşıma göre siyasi partilerin güçlenmesiyle demokrasi güçlenebilecektir. Çünkü siyasi partiler ya kenarda kalmış ya da tümüyle yok sayılmıştır; bu nedenle vatandaş öncülüğünde bir demokrasi inşasının yeniden ele alınması tezi sıklıkla işlenmektedir. Siyasi partiler bu noktada, siyasi karar alma süreçlerine vatandaş katılımını artırma ve bu

HAKEMLİ

[24] Farrell, “Democratic Innovation without Political Parties”, 3.

[25] John R. Hibbing and Elizabeth Theiss-Morse, *Stealth Democracy: Americans' Beliefs about How Government Should Work* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 76.

[26] Jennifer Dresden and Chris Paar, “Why do we need political parties?” *Protect Democracy*, accessed April 10, 2025. <https://protectdemocracy.org/work/why-do-we-need-political-parties/>

amacı derinleştirmek amacıyla özel olarak tasarlanmış kurumlar olarak ele alınmalıdır. Buradaki kilit ifade, “katılımı artırmak ve derinleştirmek” tir^[27].

Bu anlayışa göre demokratik yenilikler ile siyasi partiler arasında simbiyotik bir ilişki vardır. Demokratik reformlar, bu reformları yönlendiren partiler olmaksızın gerçekleşemez. Partiler bu nedenle hâlâ “kritik bir role” sahiptir^[28]. Partiler, çağdaş dünyada her ne kadar pek çok zorlukla karşı karşıya olsalar da siyasi partiler hala vatandaşlarla devlet arasında bağ kurma, kamusal meşruiyet sürecine katkı sağlama ve muhalefet kanallarını oluşturmada demokrasiye temel katkılar sunmaya devam etmektedir; bu nedenle partiler çağının henüz bitmediği ve bitmeyeceği üzerinde durulmaktadır^[29]. Çünkü büyük oranda parti temelli mekanizmalar işlerliğini korumaktadır ve siyasal partiler Batı Avrupa parlamenter sistemlerinde vekâleti ve hesap verebilirliği sağlama bakımından hâlâ en önemli araçlar olarak değerlendirilmektedir^[30].

A. SİYASİ PARTİLERİN DEMOKRASİ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

Demokrasi, manipülasyona ve baskıya açık, hassas ve kırılğan bir yönetim biçimidir^[31]. Popülizm ise zaten kırılğan olmaya yatkın bu zemini aşındırmaya devam etmektedir. Popülizm demokrasinin temel ilkelerinin yavaş yavaş aşındırılması ve nihayetinde ortadan kaldırılması yoluyla işlemektedir. Siyasi partiler, popülist partilerin veya liderlerin yükselişine zamanında tepki

[27] Farrell, “Democratic Innovation without Political Parties”, 3.

[28] Ibid., 8.

[29] Ibid.

[30] Parlamentarizm başlangıçta aristokratik bir yönetimi yansıtırken parlamento da aristokrasi kaynaklı danışmanlar meclisi niteliğinde bir organdı ve bu yapılar elbette partiler üzerinde etkiliydi. Parti içi disiplin yoluyla partilere egemen olan çekirdek kadrolar partilerdeki aristokratik eğilimleri belirleyebiliyordu. Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa*, 21. Avrupa ve ABD’de partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlı olduğu kadar parlamento dışında doğan ve gelişip kendini parlamentoda da temsil ettiren partiler de mevcuttur. Mustafa Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), 18. 1850’de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesi, kelimenin bugünkü anlamıyla siyasi partileri tanımıyordu. Fikir akımları, felsefi dernekler, parlamento grupları mevcuttu ancak gerçek partiler yoktu. Duverger, *Siyasal Partiler*, 1.

[31] Hofmeister, *Political Parties Shape Democracy*, XI.

göstermezse ve daha geniş bir seçmen kitlesinin güvenini yeniden kazanmazsa, popülizmin yıkıcı etkileri ortaya çıkabilmektedir. Popülistler “gerçek halk” adına konuştuklarını iddia ederken, onların çıkarlarını hiçe sayan “yozlaşmış elit” ve “düşman” imgelerini inşa ederler. Toplumun çoğulcu yapısını kabul etmek yerine homojen bir toplumdansa olurlar. Eleştirilerle ya da azalan destekle karşılaştıklarında ise iktidarda kalmak için seçimleri manipüle etme ve diğer yasa dışı yöntemlere başvurma yoluna gidilebilirler^[32].

Bir diğer sorun, siyasi partinin önüne geçebilen siyasi lider profilidir. Siyasi rekabetin kişiselleştiği ve siyasi partilerin parti içi demokrasiden yoksun yapılandırıldığı örneklerde siyasi liderlerin önemi artmaktadır. Popülizmin de etkisiyle geleneksel siyasi partilerin itibarı zarar görmektedir ve daha bilinen ve tanınan figürlerin siyasi makamlara aday olmasının yolu açılmaktadır. Ancak bu profil, genellikle siyasi deneyimden yoksundur ve siyasi kurumların nasıl işlediğini bilmemektedir^[33]. Siyasi partiler, bir yandan temsili demokrasilerde tek unsur haline gelip güçlenirken diğer yandan sönmülenebilmektedir. Çünkü siyasi partiler güçleniyormuş gibi görünürken, demokrasinin diğer unsurları güç kaybetmekte ve siyasetin oluşumunda kopuk bir zemin ortaya çıkmaktadır. Bu noktada siyasi partiler, demokrasiyi ortadan kaldırabilen araçlara dönüşebilmektedir. Başka bir anlatımla siyasi partiler ya da liderler yükselişe geçerken ortak siyasi dilin inşası da demokrasi de sönmülenebilmektedir. Demokrasiyi sadece siyasi partilere özgülemek, demokrasiyi kapalı bir ağa hapsedip siyasi liderleri ön plana çıkarabilmektedir. Duverger, 1951 yılında bile “kurumlaşmış lider”den bahsetmektedir. Duverger’e göre iktidarın kişiselleşmesine ek olarak bazen iktidar ilahi bir nitelik kazanabilir. Bu, çok eski bir otorite biçimi olan tanrı-kral sisteminin yeniden canlandırılmasıdır. Bu noktada, lider her şeyi bilir, her şeye kadirdir, iyidir, akıllıdır hatta her sözü gerçektir. Liderden gelen her istek, partinin kanunu olarak anlaşılmalıdır. Tanrılaştırılan kişisel iktidar, sonunda kişisel olmaktan çıkar ve lider, bir heykelden, isimden veya efsaneden ibaret kalır. Bir bakıma lider de kurumlaşmış olur^[34].

Hiçbir zaman yanılmayan ve sorgulanmayan siyasi liderin varlığında ise parti üyeleri ve önde gelen temsilcileri arasında idealizm zayıflamaktadır ve idealizmi bulunmayan hiçbir siyasi parti, demokrasinin ilkelerini inandırıcı

[32] Popülizm ve siyasi parti değerlendirmesi için bkz. Ibid., 9-11.

[33] Ibid., 313.

[34] Duverger, *Siyasal Partiler*, 98.

ve etkili bir şekilde savunamamaktadır. Çünkü siyasi katılım, öncelikle “maddi olarak karşılığı verilemeyebilecek kişisel bir bağlılık gerektiren topluma hizmettir (...) siyasetçi için sorun, ateşli bir tutku ile soğukkanlı bir bakışla durumu kestirmenin aynı ruha nasıl tıklabileceğidir^[35]”. Weber’e göre siyasi kişiliğin gücü, en başta bu tutkuya, uzaktan bakarak doğru bir yargı verme yetisine, sorumluluk duygusuna bağlıdır.^[36] Siyasetçi için güç sahibi olma içgüdüğü onun olağan niteliğidir. Kaçınılmaz bir araç olan gücü elde etmek için var gücüyle çalışır. Ancak güç elde etme çabası arttıkça, siyasetçi kendi gücünden sarhoş olur ve “mesleğinin yüce tinine karşı günah işlemeye başlar^[37].” Ayrıca demagoji yoluyla bir aktöre dönüşme, eylemlerinin sonucu bakımından sorumluluğunu hafifletip yalnızca oluşturduğu etkiyi dikkate alma tehlikesi içindedir. Bu durum güç kazanma noktasında önem arz eder gibi görünse de gerçekte son derece boş ve anlamsız bir etki ile sınırlı kalabilmektedir^[38]. Popülizmin yükselmesi, idealizmin zayıflaması ile daha da kitlesellenen siyasi partilerin her durumda net bir duruşlarının olmaması, “performans” yoksunluğu olarak nitelendirilmektedir. Retorik üretimi baskındır ancak fikirlerin eyleme geçmesi o denli hızlı değildir. Bu noktada siyasi partilerin vatandaşları temsil edemediği ileri sürülmektedir çünkü “tüm partiler vaatlerde bulunur ancak halk için hiçbir şey yapmazlar. Hep kendi çıkarlarını gözetirler. Güvenmek neredeyse imkânsızdır.”^[39]

Siyasi dinamizmin gelişiminde siyasi devşirme de önemli bir yere sahiptir ancak liderlik vasfının ön planda olması, potansiyel siyasi rakiplerin ortaya çıkışını engelleyebilmektedir^[40]. Kapanı’nın belirttiği üzere partiler eğer kamu yararını ve toplum sorunlarının çözümünü ön planda tutmak yerine sadece kendi çıkarları peşinde koşup, iktidarın ele geçirilmesini tek amaç ve her türlü aracı bu amaç uğrunda meşru sayarlarsa, ayrıca demagoji

[35] Hofmeister, *Political Parties Shape Democracy*, XI.

[36] Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, 69.

[37] Ibid., 70.

[38] Ibid.

[39] Hofmeister, *Political Parties Shape Democracy*, 11.

[40] Kayırmanın yaygın olduğu toplumlarda, partilerin devşirme fonksiyonu sadece siyasi rollerle sınırlı değildir; yönetim makamlarını da kapsamaktadır. Özbudun, *Siyasal Partiler*, 98.

yoluyla “halkı aldatmak yoluna giderek, birbirleriyle kıyasıya bir boğuşma ve didişme çukuruna düşerlerse, o memlekette demokrasinin geleceğine endişe ile bakmak gerekir^[41]”. Bu önemleri nedeniyle siyasi partilerin fonksiyonlarından saparak, görevini kötüye kullanmaları birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Siyasi partiler halkı esas alıp kendilerini seçmenlerin vekili olarak görmezlerse, seçmenlerin taleplerini göz ardı etmiş olacaklardır^[42].

Siyasi ve kurumsal entegrasyon noktasında siyasi partilerin yaşadığı tutarsızlık da önemli bir sorun olarak ele alınmalıdır. Siyasi entegrasyon, bireysel ve grup davranışlarının kontrolünü gerektirir. Partiler, seçmenlerin, çıkar gruplarının, toplumsal hareketlerin ve parlamenter grupların davranışlarını partizan kimlik, siyasi bağlar hatta kayırmacı ağlar aracılığıyla organize etmeye, şekillendirmeye, etkilemeye ve nihayetinde kontrol etmeye çalışır. Kurumsal entegrasyon ise kurumsal düzenin uyumunu amaçlamaktadır. Bu entegrasyona, siyasi kadroların seçilmesi ve sosyalleştirilmesi, parlamenter çoğunlukların oluşturulması, yürütme organına destek sağlanması; farklı kurumsal, bölgesel ve işlevsel yapılar arasındaki çatışma ve gerilimlerin uyumlaştırılması dahildir^[43]. Ancak siyasi partilerin siyasi ve kurumsal entegrasyon kapasiteleri her zaman aynı düzeyde gelişmemektedir. Çünkü “uyum” da birleşmeleri, partileri kurumsal entegrasyon konusunda daha “güçlü” ancak siyasi entegrasyon kapasitesi bakımından “zayıf” kılmaktadır^[44].

Siyasi partilerin işlevlerine bakıldığında ilk göze çarpan, “uyum” beklentisidir. Siyasi kararların alınması sürecinde, seçimlerin örgütlenmesinde, parlamenter sistemin yürütülmesinde ve yürütme organlarının oluşturulmasında belirli ölçüde hep grup davranışı ve bir uyum aranmaktadır. Ancak bu uyum, partilerin “hızalanması” ile son bulabilmektedir. Başka bir anlatımla, partiler arasındaki farklılıklar giderek azalmaktadır ve siyasi kurumların işleyişi ve bunların devletle ilişkisine bakıldığında partilerin daha da merkezileştiği

[41] Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970), 246.

[42] Didem Erdoğan, “Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri,” *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (Aralık 2016), 68.

[43] Siyasi ve kurumsal entegrasyon tanımları için bkz. Bartolini and Mair, “Challenges to Contemporary Political Parties”, 338-339.

[44] *Ibid.*, 341.

görülmektedir. Bu noktada partilerin toplumdaki devlete kayışı, adeta partilerin hayatta kalma stratejisi olarak ele alınmaktadır. Böylece partiler, karar alma merkezlerine kendilerini yerleştirerek kendi durumlarına elverişli koşullar yaratmakta ve kendi konumlarını güçlendirecek yasalar çıkarmaya başlamaktadır^[45]. Bir anlamda, kamu ayrıcalıklarını kendi kaynaklarını ve konumlarını güçlendirecek şekilde kullanmaya başlarlar. Birbirine benzemez gibi görünen partiler, kendi devamlarını sağlamak adına yan yana hizalanmakta ve farklılıklarını neredeyse aynı hizada buluşturmaktadır^[46]. Kamu ayrıcalıklarının artması kısa vadede partileri ayakta tutabilirken, uzun vadede meşruiyetlerini zayıflatabilmektedir. Böylece siyasi partiler, daha çok kamu görevlisi rolüne indirgenmiş görünmektedir. Artık gözlemlenen, “uyum sağlama” adına yaşanan bir yozlaşmadır^[47]. Bunun yanı sıra, siyasi partilerin siyasi entegrasyon kapasiteleri açıkça gerilerken kurumsal entegrasyon işlevini sürdürmede zorluk yaşamasıdır^[48]. Birinci zorluk, farklı kurumsal alanları bütünleştirebilmek için siyasi partilerin tutarlı bir iç hiyerarşi üretebilmeleri ve bu hiyerarşiyi organize edip disipline edebilmeleridir. İkinci zorluk, günümüz demokrasilerinde giderek artan ölçüde “siyasi meşruiyet” yerine “uzmanlık yetkinliği” veya uzman meşruiyeti ilkesine başvurulmasıdır. Çünkü uzman komisyonlar, teknik kurumlar aracılığıyla kararların alınması, referandumların artması, düzenleyici kurumlar gibi siyasi sorumluluğu seyrelten çözümlere başvurulması, partilerin özerkliğini azaltabilmektedir. Bir diğer zorluk ise siyasi partilerin asıl işlevlerine katkı sunmak yerine şöhret, prestij, çıkar gibi amaçlarla dahil olan aktörlerin, “partileri içeriden ele geçirmesidir”. Bu durumda “kurumsallaşacak” bir politika yapımından bahsetmek güçleşmektedir^[49].

Barlioni ve Mair’in, kurumsallaşmaya ilişkin ileri sürdükleri bu zorluklar listesine bir de Chul Han’ın “dijital sürü” kavramını eklemek gerekebilir. Chul Han’a göre enformasyon rejimi, insanları yalnızlaştırmakta hatta tecrit etmektedir. İnsanlar bir araya gelseler bile artık bir kitle değil dijital sürülerdir.

[45] Ibid., 338.

[46] Ibid., 339.

[47] Ibid., 338-339.

[48] Ibid., 341.

[49] Zorluklar, tanımlar ve ifadeler için bkz. Ibid., 339-340.

Bu sürüler tek bir lideri değil, “influencer”ları takip etmektedir^[50]. Ayrıca kitle insanının kimliği yoktur; o bir hiç kimsedir^[51]. Başka bir anlatımla ağ üzerindeki enformasyona karar veren kişi egemendir^[52]. Enformasyon, siyasi alanı da etkileyip demokratik süreçte büyük karışıklıklara ve aksamalara yol açmaktadır. Demokrasinin enformasyonla kesişiminde yeni bir kavram olan “enfokrazi” ortaya çıkmaktadır ve demokrasi, “enfokrazi”ye dönüşmektedir^[53]. Böylece siyaset, kitle iletişim araçlarında sahnelenen bir dizi olaya indirgenmektedir ve siyasi tartışmalarda önemli olan, tarafların sunduğu argümanlar değil, sergilenen performanstır. Bir anlamda kendini daha iyi sunan aday, seçimi kazanmaktadır. Söylem, bir gösteriye ve ticari reklama dönüşmektedir. Siyasi içerik, giderek anlamını yitirirken içi boşaltılarak bir imaj siyasetine indirgenmektedir^[54]. Enformasyon ayrıca kamusal alandan geçmemektedir çünkü “sosyal medyanın yeni özneleri olan takipçiler, akıllı “influencer”lar tarafından eğitilip sağılan tüketici hayvanlar haline gelmiştir. Siyasetle ilgileri kalmamıştır^[55]”. Bilgi, özel odalarda üretilir ve özel odalara gönderilir. Bu nedenle “influencer”lardan ve takipçilerden oluşan “dijital sürü”, politik bir kamuoyu oluşturmamaktadır^[56].

B. DEMOKRASİ AÇISINDAN SİYASİ PARTİ YAPILANMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

Çözüm önerileri bakımından kapsamlı ve kesin bir yol haritası sunmak her zaman mümkün olmasa da siyasi partilere ilişkin reformlarda öncelik, iktidar partilerinden ziyade muhalefet partilerinin korunmasına verilmelidir. Çünkü muhalefet partileri, iktidarın demokrasiye zarar veren uygulamalarına karşı koymada belirleyici öneme sahiptir. Ancak bazı ülkelerde bu öneriler anlamını yitirmektedir çünkü muhalefet ya yoktur ya ortadan kaldırılmak istenmektedir veya bölünmüştür. Yine seçim yasası değişikliklerinin, iktidar

[50] Byung-Chul Han, *Enfokrazi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*, çeviren: Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 14.

[51] Byung-Chul Han, *Enfokrazi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Kriz*, 15.

[52] Ibid., 16.

[53] Ibid., 17.

[54] Ibid., 19.

[55] Ibid., 30.

[56] Ibid., 29-30.

partisinin tek taraflı inisiyatifiyle yapılmasının engellenmesi veya referandum yoluyla bertaraf edilmesinin önüne geçilmelidir. Bu husustaki anayasal güvenceler sağlanmalıdır.

Siyasi partilerin demokrasiyi ortadan kaldırmaya teşebbüs etmeleri, önemli yaptırımlara tabi olmalıdır. Demokrasinin yozlaşmasındaki en önemli etkenlerden biri elbette siyasi partilerin yozlaşmasıdır: “(...) Modern Avrupa tarihinde de görüldüğü üzere, siyasi partiler şeklinde örgütlenen totaliter hareketlerin, demokratik rejim içerisinde güçlendikten sonra demokrasiden kurtulmak isteyeceklerinin olasılık dâhilinde olduğu düşünülmelidir^[57]”. Fikri yozlaşmanın yanı sıra parti finansmanının denetimine dair sorunlar bulunmaktadır. Yolsuzluk ve siyasi partilerin konumlarını korumak için büyük bağışçılara, şirketlere ve lobicilere bağımlılığı giderek artmaktadır. Bu anlamda yozlaşmanın önüne geçilmelidir.

Parti sistemlerine yönelik öneriler de sunulmaktadır. Örneğin iki partili sistemin demokrasiye zarar verdiği ve yalnızca uçlara hizmet ettiğini ifade edilmektedir. Sürekli manipülasyonun olduğu bir yerde sisteme nasıl güvenilecektir? Partiler sürekli kavga etmekte, karşı tarafı yok etmeye çalışmakta ve demokrasi adına var olan talepleri de bölmektedir^[58]. Ayrıca siyasi partilerin sayıca çok olması, demokrasiyi her zaman güçlendirmemektedir. “Siyasi partilerin sayıca çok ve parçalı olmaları karşısında eylem, söylem ve program bakımından türdeş olmaları durumunda da halkın seçiminin niteliksel farklılık yönünde bir seçim olmaktan çıkıp niceliksel farklılık yönünde bir seçime dönüşeceği ve bunun da demokratik devlet ilkesiyle bağdaşmasının mümkün olmayacağı” belirtilmektedir^[59].

Seçimlerin başlıca kaynağının siyasi partiler olduğu belirtilmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi’ne göre Anayasa ve Siyasî Partiler Kanunu yoluyla siyasî partiler için belirlenen temel amaç “demokratik bir Devlet ve

[57] Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı:2008/1, Karar Sayısı:2008/2 Karar Günü:30.7.2008. Resmi Gazete Tarih-Sayı: 24.10.2008-27034.

[58] Julia Azari and Jennifer Wendling, “Do Americans Hate Political Parties?” *New America*, accessed March 20, 2025, <https://www.newamerica.org/political-reform/reports/the-realistic-promise-of-multiparty-democracy-in-the-united-states/do-americans-hate-political-parties-julia-azari-and-jennifer-wendling>.

[59] Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa*, 20.

toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması”dır^[60].” Yine başka bir kararında Anayasa Mahkemesi, siyasi iktidarın kaynağının dolayısıyla egemenliğin sahibinin ulus olduğunu ancak ulusun kendine ait bir yetkiyi doğrudan kullanamamasının temsil ve aracı sorununu gündeme getirdiğini belirtmektedir^[61]. “Bu yüzden karmaşık toplumsal beklentileri ve gereksinimleri somutlaştıran, bunları iktidara yönelik genelleştirilmiş eylem programları biçiminde sunan ve halkın çoğunluğu tarafından tercih edilen, temelinde siyasal karar mekanizmalarını yönlendiren aracı organların mevcudiyetine bağlıdır. (...) Siyasi partiler bu farklı düşünceleri örgütleyip, siyasi düzene yönlendirerek siyasal iktidar ile kendisine meşruiyet dayanağı sunan toplum arasında aracılık görevi de üstlenirler. Dolayısıyla siyasi partilerin hem sayısal olarak ve hem de program yönünden çoğulculuğunun sağlanması, demokratik meşruiyet için zorunludur^[62].”

[60] Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı: 1999/2, Karar Sayısı: 2001/2, Karar Tarihi: 22.06.2001, R.G. Tarih-Sayı:05.01.2002-24631. “Siyasal partiler, belli siyasal düşünce ve amaçlar çerçevesinde birleşen yurttaşların özgürce kurdukları ve özgürce katılıp ayrılabilirdikleri kuruluşlardır. Kamuoyunun oluşmasında diğer kurumlardan daha değişik etkisi bulunan siyasal partiler yurttaşların istem ve özelemlerinin gerçekleşmesine çalışan ve siyasal katılımı somutlaştıran hukuksal yapılardır. Siyasal partilere ilişkin Anayasa kuralları incelendiğinde Anayasa koyucunun, bu konuya özel önem ve değer vermiş olduğu açıkça görülmektedir. Anayasa, temel ilke olarak siyasal partilerin kuruluş ve çalışmalarının özgürlük içinde olması gerektiğini öngörmektedir.” Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı:2002/2, Karar Sayısı:2009/1, Karar Günü:09.07.2009, Resmi Gazete Tarih-Sayı:12.02.2011-27844.

[61] Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı: 2007/1, Karar Sayısı: 2009/4, Karar Tarihi: 11.12.2009, Resmi Gazete Tarih-Sayı: 31.12.2009-27449.

[62] Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı: 2007/1, Karar Sayısı: 2009/4, Karar Tarihi: 11.12.2009, Resmi Gazete Tarih-Sayı: 31.12.2009-27449. “Sayıları milyonları bulan bir seçmen kitlesinin, tutarlılık ve seçim için alt kümelere gereksinmesi olduğundan, demokrasiyle yönetilen çağdaş devlette iktidar ve muhalefet arasında değişim olanakları sağlayan ve bunun gereklerini öğreten siyasi partilerin bulunması zorunludur. Amaç hem kadro ve hem de programlar açısından millete bir seçim sunmaktır; esasen bu olmadan özgürlük olmaz. Siyasi Partiler siyasi temsilcilerini seçmek için örgütlenmiş seçmen- yurttaş kümeleridir. Toplumdaki çeşitli bileşim ve çıkarları içerir ve yansıtırlar. Demokratik yönetim koşullarından yükselen bu gereksinme nedeniyle siyasi partiler, felsefelerini biçimlendirirler; programlarının özgül içeriklerinde bunu belirlerler.” Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma,

Siyasi partilerin bahsi geçen bu ödevleri göz önüne alındığında örneğin siyasi partilerin seçimlere katılmaması ortak iradenin oluşumuna katkı sağlamaktan kaçınmaları anlamına gelecek midir? Siyasi Partiler Kanunu'nun 2003 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen^[63] ve “seçimlere katılmama nedeniyle dava açılması” başlıklı 105.maddesi şu şekilde düzenlenmekteydi: “Kuruldukları tarihten itibaren aralıksız iki dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerine katılmayan siyasî partiye, ikinci genel seçimin yapıldığı tarihten itibaren bir ay içinde Cumhuriyet Başsavcılığınca kapanma kararı alması için yazılı tebligatta bulunulur. Bu yazının tebliğinden itibaren üç ay içinde kapanma kararı alınmadığı takdirde, Cumhuriyet Başsavcılığınca açılacak dava üzerine Anayasa Mahkemesinin kararıyla o siyasi parti kapatılır.” Anayasa Mahkemesi, Anayasa’da kapatılma nedenlerinin sayılarak belirlenmiş olduğunu ve yasa koyucunun bunlar dışında bir nedenle siyasi partilerin kapatılması sonucunu doğuracak düzenlemeler yapamayacağını ortaya koymuştur:

“Siyasi Partilerin amacı, seçimler yoluyla iktidara gelip tüzük ve programlarında belirtilen görüşleri doğrultusunda millî iradenin oluşmasını sağlayarak ülkeyi yönetmek olduğundan seçimlere katılmayan bir siyasi partinin temel işlevini yerine getiremeyeceği açıktır. Bu nedenle, siyasi partilerin Anayasa ve yasalar çerçevesinde üstlendikleri görev ve sorumluluklarına uygun olarak etkinliklerde bulunabilmelerinin sağlanması için iki dönem seçimlere katılmamalarının yaptırımı bağlanması olanaklı ise de “Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerine katılmama” Anayasa’da sayılan kapatılma nedenleri arasında yer almadığından bu eylemin yaptırımının “kapatılma” olamayacağı açıktır.”

denilerek siyasi partilerin seçimlere katılımının önemine dikkat çekilmiş ancak bunun bir kapatma nedeni olamayacağı vurgulanmıştır^[64]. Ancak bu durumda da “milli iradenin oluşumunu sağlama amacını saptırmaya yönelik bir somutlaştırma aracından yoksun kalınmıştır^[65]”. Hatta 105.maddenin iptaliyle

Esas Sayısı:1988/2, Karar Sayısı:1988/1, Karar Günü:8.12.1988, Resmi Gazete Tarih-Sayı:16.05.1989-20167.

[63] Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 2003/21, Karar Sayısı: 2003/13, Karar Günü: 1.4.2003, Resmi Gazete tarih/sayı:22.07.2003/25176.

[64] Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 2003/21, Karar Sayısı: 2003/13, Karar Günü: 1.4.2003, Resmi Gazete tarih/sayı:22.07.2003/25176.

[65] Kanadoğlu, *Siyasi Partiler Kanunu Şerhi*, 16.

ortaya çıkan hukuki boşluğun, kamu yararını ihlâl edici nitelikte olduğu değerlendirilmiş; bu yüzden gerekli düzenlemelerin yapılması için yasama organına süre tanınarak iptal kararının Resmî Gazetede yayınlanmasından itibaren bir yıl sonra yürürlüğe girmesi uygun bulunmuştur. Ancak bu süre içinde de sonrasında da bu konuda bir düzenlemenin yapılmadığı görülmektedir.

Bir yandan siyasi partilerin seçimlere katılımını sağlamak, hatta katılmadıklarında gerekli yaptırımları uygulamak bir tercih olarak benimsenirken diğer yandan partilere kayıt koşullarını veya yeni partinin kurulmasını zorlaştırmak gibi “hukuki” yöntemler de uygulanmaktadır. Böylece “marjinal ve aşırı” partilerin seçimlere katılımı, dolaylı olarak engellenmekte ve bu tip partilerin demokrasiye yönelik tehditlerinin önüne geçilmek istenmektedir. Bazı örneklerde partiye kaydolmak, form doldurma veya belli ücretleri ödeme gibi bürokratik formalitelerden ibaret iken bazılarında, kayıt için parti tüzüğü, yürütme kurulu üyeleri ile yöneticilerin listesi, kuruluş toplantı tutanakları ve üyelik belgeleri gibi birçok evrağın sunulması zorunlu tutulmaktadır. Böylece yeni kurulan partilerin daha başlangıç aşamasında caydırılması hedeflenmektedir^[66]. Ancak bu yöntem her zaman etkili olmayabilir çünkü mevcut partiler de zamanla marjinalleşebilir. Bu hukuki yöntemlerin yanı sıra belirli siyasi ittifakları reddetme biçiminde geliştirilebilecek bir siyasi yaklaşım da benimsenebilmektedir. Ancak bu yöntemin etkinliği de tartışmalıdır çünkü dışlama politikaları, bazı üyelerin partiden uzaklaşmasına yol açsa da aynı zamanda mağduriyet algısı yaratarak yeni katılımları teşvik edebilmektedir. Bu durum ise gizli ittifakların gelişmesine ve radikalleşmenin artmasına neden olabilmektedir. Örneğin İsviçre’de “aşırı” bir partinin hükümete dahil edilmesi, mağduriyet algısını ortadan kaldırmış hatta söz konusu partide iç çatışmaların artmasına yol açmıştır. Ancak bu strateji her durumda ve ülkede aynı sonucu vermemektedir^[67].

Siyasi partilerin demokrasileri tehdit ettiği durumlarda mahkemelere çok daha geniş yetkiler tanıyan örnekler mevcut olduğu gibi tam tersine, Birleşik Krallık’ta uygulanan parti düzenleme modelindeki gibi “daha az mahkeme merkezli” bir yaklaşım da benimsenebilmektedir. Birleşik Krallık’ta, 2000 tarihli Terörle Mücadele Yasası uyarınca partiler, İçişleri Bakanlığı tarafından yasaklanabilmektedir. Ancak bu süreç, yasaklanan bir partinin, İçişleri Bakanlığı’na başvurarak

[66] Daly and Jones, “Parties versus Democracy”, 520-521.

[67] Ibid., 522.

ilgili yasağın kaldırılmasını talep edebilmesi mekanizmasıyla dengelenmiştir. Eğer bu talep reddedilirse, bu karara karşı, biri kıdemli yargıç olmak üzere üç üyeden oluşan Yasaklı Örgütler Temyiz/İtiraz Komisyonu'na (Proscribed Organisation Appeals Commission-POAC) başvurulabilmektedir. Ardından parti, temyize giderek yüksek mahkemeye başvurabilmektedir. Bu modelin, doğrudan mahkemelerle başlamayıp aşamalı şekilde yargı denetimine açılması ve mahkemelerin, ilk karar verici konumda olmaması, mahkemeleri siyasallaşma eleştirilerden büyük ölçüde korumaktadır. Ayrıca yasaklama yerine geçici mali yardımı dondurma, hesap denetimi gibi farklı ve geri alınabilir “orta düzey” yaptırımların da önemli olduğu belirtilmektedir. Parti düzenlemesi, mümkün olduğunca daha çok kurumun sürece dahil olduğu, yarı-yargısal bağımsız komisyonlar gibi çok aktörlü mekanizmalar yoluyla yürütülmektedir^[68].

Partileri rasyonel zeminde tanımlamak ve partilere dair net çözümler sunabilmek her zaman kolay değildir çünkü partiler, yalnızca siyaset üretim araçları değil, kimlik, duygu ve anlatı taşıyıcıları haline gelmiştir. Örneğin Polonya'da PiS partisi, net bir program yerine, güçlü bir kimlik siyaseti ve söylemle başarı kazanmıştır^[69]. Bu nedenle partiler bakımından sadece hukuki yaptırımlar değil, aynı zamanda siyasi kültürün ve parti içi demokrasinin güçlendirilmesine ve demokratik normların yeniden tesisine yönelik önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken diğer husus da demokratik partilerin kolayca teşhis edilebileceği varsayımına kapılmamaktır. Bu yüzden hukuki önlemler anayasal sistemde sürekli güncellenmelidir.

Son olarak, siyasi partilerin dijital ortamlarda faaliyetlerini sürdürebilecekleri imkanlar tartışılmalıdır. Çünkü bir önceki başlıkta da incelendiği gibi “dijital sürü”ye ve “enfokrası”ye dönüşen demokrasiler nedeniyle kamusal alan sönümlenirken diğer yandan siyasi partiler dijital alanda var olmaya ve yeni işlevler edinmeye başlamıştır. Dijital teknolojilerde yaşanan dönüşüm nedeniyle siyasi partilere gerek kalıp kalmadığı ayrı bir tartışmanın konusu iken dijitalleşen siyasi partilerden hatta elektronik siyasi partilerden bahsedilmektedir.^[70] Elektronik siyasi partilere bakıldığında, ilk örnek İsveç'te kurulan “Piratpartiet/Korsan Parti”dir. Korsan Parti'nin, kurulduğu 2006 yılından

[68] Süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Ibid., 533-534.

[69] Daly and Jones, “Parties versus Democracy”, 538.

[70] Kama Işık ve Işık, “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler”, 683-685.

beri 60'tan fazla ülkeye yayıldığı ve 1980'lerdeki çevre hareketinden bu yana dünyanın en başarılı siyasi hareketi haline geldiği ileri sürülmektedir^[71]:

“Korsan Parti hareketinin bir parçası olarak kurulan partiler demokrasinin kendisini de eleştirmekte ve demokratik yenilenme çağrısında bulunmaktadır. Korsan Partiler, WikiLeaks, Anonymous ve Occupy Movement gibi diğer aktörlerle birlikte, liberal devletin şeffaf olmayan yanlarını ve özgürlükler konusundaki geriye gidişi eleştiren bir hareket niteliğindedir. Bu bağlamda Korsan Partiler, hem işleyiş usulleri hem de geliştirdikleri politika fikirleri anlamında kendilerini ana akım siyasi kurumlara açık bir alternatif olarak sunmaktadır^[72].”

Yine 2022 tarihli seçim bildirgesinde Parti'nin öncelikli ilkelerinin; şeffaflık, katılımın artırılması ve iktidardakilerin hesap vermesini sağlayacak reformlarla yolsuzluk ve israfla mücadele etmek olduğu belirtilmektedir:

“Teknolojik gelişmeler günümüzde çoğunlukla bizi kontrol etmek, istismar etmek ve bölen araçlar olarak kullanılmaktadır. Biz ise teknolojiyi topluluklar kurmak, bilgiyi yaymak, yeniliği desteklemek ve yaşam kalitesini artırmak için kullanmak istiyoruz. (...) bilginin telif hakkı ve patent gibi yapay engeller olmadan ortak bir kaynak olarak paylaşıldığı bir toplum hayal etmektedir. (...) Politik şeffaflığın eksikliği ve hesap verebilirliği sağlamak için gerekli araçların olmaması, yolsuzluk ve devlet fonlarının israfı için bir zemin yaratmaktadır. Bu durum ise demokrasiye ve kamu kurumlarına olan güveni aşındırmaktadır^[73].”

İlginçtir ki bu partinin farklı ülkelerde kurulmuş versiyonları mevcuttur. Örneğin Korsan Parti'nin Fransa'da kurulan versiyonu, 2009 yılında Fransa'da katıldığı ilk parlamento seçimlerinde %2,08 oy alırken Parti'nin Çekya'daki oluşumu 2017 yılı seçimlerinde %10'un üzerinde oy almıştır. Yine 2017'de İsveç Korsan Partisi, %7,13 oy alarak İsveç Meclisi'nde iki sandalye kazanmıştır ve Avrupa Parlamentosu'na girmeye hak kazanmıştır. Bu partinin İzlanda versiyonu, 2016 İzlanda genel seçimlerinde %14.5 oy alarak en çok oy alan

[71] Piratpartiet, “*About Us*,” Accessed April 20, 2025. <https://piratpartiet.se/en/about-us/>.

[72] Kama Işık ve Işık, “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler”, 688.

[73] Piratpartiet. “*Election Manifesto 2022*.” Accessed April 20, 2025. <https://piratpartiet.se/en/election-manifesto-2022/>.

üçüncü parti olmuştur^[74]. Uluslararası Korsan Partilerin (Pirate Parties International- PPI) merkezi ise Brüksel'dedir ve kendilerini uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olarak tanımlamaktadırlar. 2010 yılında kurulan PPI'nın, "hedeflerine aktivizm yoluyla değil, mevcut siyasi sistem aracılığıyla ulaşmaya çalıştığı" belirtilmektedir. PPI için öncelikler, dijital çağda insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması, telif hakkı ve bağlantılı hakların tüketici ve yazar odaklı reformu, bilgi gizliliğinin desteklenmesi, şeffaflık ve bilgiye ücretsiz erişimdir. Hatta isim olarak "korsanlar", müzik ve film endüstrisi temsilcileri tarafından internet kullanıcılarına verilen unvanın yeniden benimsenmesidir ve herhangi bir yasa dışı faaliyeti ifade etmemektedir^[75]. Korsan Parti, dijital demokrasi ile temsili demokrasi arasında kendini konumlandırmaktadır ve bu durum, "Akışkan/Likit Demokrasi" (Liquid Democracy) olarak adlandırılmaktadır. Akışkan demokrasi, doğrudan demokratik katılım ile esnek temsili birleştiren bir karar alma şekli olarak ifade edilmektedir^[76]: "Vatandaşlar ya bireysel politika konularında doğrudan oy kullanmayı ya da oylarını kendi adlarına oy kullanan, konuya hakim temsilcilere devretmeyi özgürce seçebilirler. Bu delege etme işlemi politika alanına özgüdür ve anında geri alınabilir^[77]."

Korsan partilerin mevcut olduğu ülkelerdeki anayasal ve yasal düzenlemelere bakıldığında açıkça elektronik siyasi partilere izin veren bir düzenlenmeye

- [74] Farklı ülkelerdeki diğer örnekler için de Kama Işık ve Işık, "Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler", 687-694.
- [75] Parite Parties International. "About PPI." Accessed April 20, 2025. <https://pp-international.net/about-ppi/>.
- [76] Kama Işık ve Işık, "Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler", 686.
- [77] Christian Blum and Christina Isabel Zuber, "Liquid Democracy: Potentials, Problems, and Perspectives," *Journal of Political Philosophy* 24, no. 2 (2015): 162-163. "Temel modeli dört bileşenden oluşur ve şu şekilde ifade edilebilir: Makul katılım kriterlerini (reşit olma, temel akıl yürütme) karşılayan tüm siyasi topluluk üyeleri şunları yapma hakkına sahiptir: (I) Tüm politika konularında doğrudan oy kullanmak (doğrudan demokratik bileşen); (II) Oylarını bir temsilciye devrederek onun adına oy kullanmasını sağlamak: (1) tek bir politika konusu için, (2) bir veya daha fazla politika alanındaki tüm konular için, veya (3) tüm politika alanlarındaki tüm konular için (esnek delege bileşeni); (III) Kendi adına kendisine devredilen oyları başka bir temsilciye devretmek (meta-delege bileşeni); (IV) Oy devrini herhangi bir zamanda sona erdirmek (anında geri çağırma bileşeni)." Blum and Zuber, "Liquid Democracy: Potentials, Problems, and Perspectives", 165.

rastlanmadığı ancak katı bir siyasi parti tanımından da kaçınıldığı tespit edilmiştir^[78]. Çerçeve kanunlar, siyasi partilere hâkim olması gereken genel ilkeleri ve tabi oldukları yasakları düzenlemekte, partilerin yönetimlerini ise partilerin tüzüklerine bırakmaktadır. Dolayısıyla bu düzenlemeler, siyasi partilerin dinamik yapılar olabilmelerini ve teknolojik imkanları karar alma süreçlerine entegre edebilmelerini sağlamaktadır^[79].

SONUÇ

Demokrasideki sorunları yükselen popülizm, güçlenen yürütme ya da liderlik problemi olarak görmek; partilerin yapısal rolünü dikkate almamak anlamına gelecektir. Çünkü liderler değişse de antidemokratik partiler ortadan kalkmamaktadır. Eğer demokrasi tehdit altındaysa, bu durum siyasi partilerin dönüşümüyle mümkün olabilecektir. Tunaya'nın ifadesiyle siyasi parti bir kurumlaşma olgusudur. İnsanlarla fikirlerin kaynaşmasından oluşur ve kurucularını aşar. İnsanlar gider, müessese kalır^[80].

Weber'e göre "siyaset, sert tahtaları tutkuyla, uzaktan bakarak yargılama yetisiyle güçlü, yavaş biçimde delmek demektir. Bütün tarihsel deneyimler, insanın olanaksız her defasında yeniden uzanmadıkça olanaklı olana erişmeyeceğini doğrular.^[81]" Bu bağlamda, siyasi partilere ilişkin henüz alternatiflerin olmaması, onların gelecekte de başarılı olacağı veya varlığını sürdüreceği anlamına gelmemektedir. Hatta siyasi partiler, "birbirinden büyük ölçüde bağımsız siyasi girişimciler arasındaki hizipleşmiş ve klientelist mücadeleleri yansıtan etiketlere indirgenebilir. Ancak asıl soru belki de siyasi ve kurumsal entegrasyon aracısının kim olacağıdır. Daha da önemlisi: Ne siyasi ne de kurumsal entegrasyonun artık mümkün olmadığı bir durumda demokrasiye ne olacaktır?^[82]"

HAKEMLİ

[78] Kama Işık ve Işık, "Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler", 688 ve 695.

[79] Ibid, 695.

[80] Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 246.

[81] Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, 90.

[82] Bartolini and Mair, "Challenges to Contemporary Political Parties", 342.

KAYNAKÇA

- Azari, Julia, and Jennifer Wendling. “Do Americans Hate Political Parties?” *New America*. Accessed March 20, 2025. <https://www.newamerica.org/political-reform/reports/the-realistic-promise-of-multiparty-democracy-in-the-united-stats/do-americans-hate-political-parties-julia-azari-and-jennifer-wendling>.
- Bartolini, Stefano, and Peter Mair. “Challenges to Contemporary Political Parties.” In *Challenges to Contemporary Political Parties*, edited by Larry Diamond and Richard Gunther, 327–343. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
- Blum, Christian, and Christina Isabel Zuber. “Liquid Democracy: Potentials, Problems, and Perspectives.” *Journal of Political Philosophy* 24, no. 2 (2015): 162–182.
- Can, Osman. *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Daly, Tom Gerald, and Brian Christopher Jones. “Parties versus Democracy: Addressing Today’s Political Party Threats to Democratic Rule.” *International Journal of Constitutional Law* 18, no. 2 (2020): 509–538.
- Dresden, Jennifer and Chris Paar, “Why Do We Need Political Parties?” *Protect Democracy*, accessed April 10, 2025. <https://protectdemocracy.org/work/why-do-we-need-political-parties/>
- Duverger, Maurice. *Siyasal Partiler: Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri*. Çeviren: Ergun Özbudun. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 278, Sevinç Matbaası, 1970.
- Erdoğan, Didem. “Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri.” *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (Aralık 2016): 59–74.
- Farrell, David M. “Democratic Innovation without Political Parties Should Be Unthinkable.” *Party Politics*. Online First, 2025.
- Han, Byung-Chul. *Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*. Çeviren Mustafa Özdemir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

- Hibbing, John R., and Elizabeth Theiss-Morse. *Stealth Democracy: Americans' Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Hofmeister, Wilhelm. *Political Parties Shape Democracy: Their Role, Performance, and Organisation from a Global Perspective*. Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung Ltd., 2022.
- Hofstadter, Richard. *The Idea of a Party System: The Rise of Legitimate Opposition in the United States, 1780–1840*. Berkeley: University of California Press, 1969.
- İba, Şeref. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Kama Işık, Sezen, ve Alper Işık. “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler.” *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79, no. 2 (2021): 673–698.
- Kanadoğlu, Korkut. *Siyasi Partiler Kanunu Şerhi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010.
- Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970.
- Koçak, Mustafa. *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.
- Madison, James. “The Same Subject Continued: The Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection.” *The Federalist*, no. 10. From the *New York Packet*, November 23, 1787. Library of Congress. Accessed April 10, 2025. <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10>.
- Özbudun, Ergun. *Siyasal Partiler*. 2. baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Teziç, Erdoğan. *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*. İstanbul: Gerçek, 1976.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. 5. Baskı. İstanbul: Araştırma, Eğitim ve Ekin Yayınları, 1982.

Weber, Max. *Meslek Olarak Siyaset*. Çeviren: Levent Özşar. İstanbul: Biblos, 2017.

Piratpartiet. "About Us." Accessed April 20, 2025. <https://piratpartiet.se/en/about-us/>.

Piratpartiet. "Election Manifesto 2022." Accessed April 20, 2025. <https://piratpartiet.se/en/election-manifesto-2022/>.

Parite Parties International. "About PPI." Accessed April 20, 2025. <https://pp-international.net/about-ppi/>.

Anayasa Mahkemesi Kararları

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı:2008/1, Karar Sayısı:2008/2 Karar Günü:30.7.2008, Resmî Gazete Tarih-Sayı: 24.10.2008-27034.

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı: 1999/2, Karar Sayısı. 2001/2, Karar Tarihi: 22.06.2001, R.G. Tarih-Sayı:05.01.2002-24631.

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı:2002/2 (Siyasî Parti Kapatma), Karar Sayısı:2009/1, Karar Günü:09.07.2009, Resmî Gazete Tarih-Sayı:12.02.2011-27844

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı: 2007/1, Karar Sayısı: 2009/4, Karar Tarihi: 11.12.2009. Resmî Gazete Tarih-Sayı: 31.12.2009-27449.

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti Kapatma, Esas Sayısı:1988/2, Karar Sayısı:1988/1, Karar Günü:8.12.1988, Resmî Gazete Tarih-Sayı:16.05.1989-20167.

Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 2003/21, Karar Sayısı: 2003/13, Karar Günü: 1.4.2003, Resmî Gazete tarih/sayı:22.07.2003/25176.